

HOOFDSTUK 1 INLEIDING

‘Beter laat dan nooit’.

Dergelijke Hollandse zegswijzen bevatten altijd een kern van waarheid. Zo wordt er inmiddels al een eeuw gesproken over het verdwijnen van natuurwaarden. Pas in de laatste decennia ontstond er een meer structurele aandacht voor de kwaliteit van onze natuurlijke omgeving. Dit gebeurde op een moment waarop de natuur er slecht voor stond. En sindsdien? Hoe verging het bijvoorbeeld de broedvogels in het laatste kwart van de 20e eeuw? Dat zal blijken wanneer u het voorliggende boek op u laat inwerken.

Dit boek

Deze atlas bouwt voort op de eerste *Atlas van de Nederlandse Broedvogels* (TEIXEIRA 1979), het boek waarvoor de organisatie SOVON werd opgericht en waarvan het veldwerk in 1973-77 werd uitgevoerd. Destijds betekende dat boekwerk een enorme vergroting van de kennis over de verspreiding van broedvogels in Nederland, kennis die het mogelijk maakte om belangrijke vogelbroedgebieden beter in kaart te brengen en vogels efficiënter te beschermen. De atlas beantwoordde daarmee aan het hoofddoel van SOVON: het organiseren van ornithologisch veldonderzoek voor wetenschappelijke doeleinden en ten dienste van vogel- en natuurbescherming.

Na een kwart eeuw was de tijd meer dan rijp voor een nieuwe atlas. Door de snelle veranderingen van het Nederlandse landschap en tal van andere turbulente ontwikkelingen waren de historische kaartbeelden inmiddels dringend toe aan actualisering. Hoewel de stand van zaken bij veel broedvogelsoorten goed bekend was (zie bijvoorbeeld de *Avifauna van Nederland*, deel 2; BIJLSMA ET AL. 2001), bleef er een grote categorie van soorten over waarvan geen actueel verspreidingsoverzicht bestond.

Er was alle aanleiding om het project niet letterlijk te herhalen zoals dat in de jaren zeventig plaatsvond. In de tussentijd had de veldornithologie zich immers snel ontwikkeld: het aantal veldwaarnemers was explosief gegroeid en deze vogelaars waren, mede dankzij de verschillende door SOVON georganiseerde projecten, gewend geraakt aan veeleisende, gestandaardiseerde tellingen. Dit bood de gelegenheid om toe te werken naar meer detaillering in de kaartbeelden dan een kwart eeuw geleden mogelijk was. Hierdoor kon de huidige atlas uitgroeien tot een vertegenwoordiger van de tweede generatie natuuratlassen: voortbouwend op zijn voorganger, maar tegelijkertijd nieuwe wegen inslaand. De huidige atlas biedt volop mogelijkheden tot vergelijking met de eerste atlas, maar brengt tegelijkertijd nieuwe en meer gedetailleerde informatie onder de aandacht.

SOVON realiseerde zich dat het nieuwe atlasproject aantrekkelijk moest zijn voor beginnende waarnemers. Om een instroom van nieuwe vogeltellers mogelijk te maken - noodzakelijk om het vogelstelwerk te continueren - moest het nieuwe atlasproject mogelijkheden bieden voor scholing en deskundigheidsbevordering. Op deze wijze kon het atlaswerk voor beginnende vogelaars een belangrijk ‘opstapproject’ worden. Dit is met steun van vele vogelwerkgroepen en particulieren opgepakt. Een dergelijk groots opgezet project gaf bovendien de gelegenheid SOVON onder de aandacht te brengen van een groot publiek: nooit eerder zijn er over vogels en vo-

gelonderzoekers, verenigd onder de vlag van SOVON, zoveel berichten in de pers verschenen als de afgelopen jaren.

Dit boek kon alleen tot stand komen door de tomeloze inzet van duizenden enthousiastelingen. Ons land kon tot in alle uithoeken worden uitgekamd op broedvogels dankzij deze hartverwarmende inzet. Vogelend Nederland, bedankt voor de geleverde inspanning: drie jaar stond er voor het veldwerk, en dat het gelukt is om het hele land in die korte periode te onderzoeken, is dankzij jullie!

Dan nog een woord over de financiering, want voor niets gaat wel de zon op, maar niet zoiets als een atlasproject... Alleen dankzij de medewerking van vele sponsors uit de wereld van de natuurbescherming, de natuur- en cultuurfondsen, het bedrijfsleven, overheden, vogelwerkgroepen en particulieren uit de eigen achterban kon het project worden georganiseerd. Hartelijk dank voor ieders bijdrage!

De balans

Wie wil weten hoe het de Nederlandse broedvogels verging in het laatste kwart van de 20e eeuw, vindt in deze atlas bij bijna 220 vogelsoorten aansprekende kaarten, vaak ook grafieken, die boekdelen spreken. Het is hier niet de plaats om een samenvatting te geven; in hoofdstuk 3 wordt hier toe een poging gedaan. Daar zal ook blijken dat het totaalbeeld genuanceerd is: veel soorten gaan vooruit, maar een aanzienlijk deel zit in de min. Mag de vogelstand in de afgelopen 25 jaar kwantitatief misschien gelijk gebleven zijn, de kwaliteit is volgens velen afgenomen. Het is het verschil tussen het verdwijnen van veeleisende karaktervogels van bepaalde landschappen als Ortolaan en Korhoen aan de ene kant, en het komen van opportunistische exoten als Nijlgans en Canadese Gans aan de andere kant.

De atlas biedt volop stof tot nadenken, over de verspreidingsdynamiek van broedvogels, processen die voor- en achteruitgang bepalen, maar ook over prioriteiten binnen de natuurbescherming. Niet zelden blijken eerdere ideeën te moeten worden bijgesteld. De Kuifleeuwerik, waarover niemand zich een kwart eeuw geleden zorgen maakte, is inmiddels bijna uitgestorven. Patrijs, Zomertortel en zelfs Veldleeuwerik zijn allang geen doodgewone broedvogels meer. En dan te bedenken dat de Veldleeuwerik in de vorige atlasperiode de meest verspreide Nederlandse broedvogel was, en tevens een van de talrijkste! De destijds bedreigd geachte Blauwborst daarentegen heeft zich spectaculair weten uit te breiden. De Grauwe Kiekendief, waarvan de toekomst destijds terecht ‘niet rooskleurig’ werd genoemd, wist zich te handhaven, maar alleen dankzij de inspanningen van enkele actieve beschermers en boeren, en onverwacht geholpen door veranderingen in de internationale landbouwpolitiek. Deze prachtige soort kan misschien de kwartiermaker worden voor een nieuwe landbouw zonder bestrijdingsmiddelen en mestproblemen. Een andere ‘grauwe’ soort, de Grauwe Klauwier, was tijdens de vorige atlas op zijn retour en is sindsdien nog verder teruggedrongen, met een opmerkelijk bolwerk in een regenererend hoogveen in Drenthe: het Bargerveen. Het voortbestaan van dit bolwerk lijkt echter grotendeels afhankelijk van regelmatige aanvoer uit het oosten. Is onze natuur voor dergelijke kritische soorten een ecologische *sink* (zeg maar een valkuil) geworden?

Dergelijke, en duizenden andere vragen, borrelen op bij het bladeren in deze atlas. De thans verzamelde gegevens zullen in de toekomst ongetwijfeld een waardevolle bron van informatie blijven, en een degelijke basis voor vervolgonderzoek.

Natuur op het Haagse pluche?

Het is te hopen dat we de grootste achteruitgang van de natuur, in ieder geval wat betreft de vogels, achter ons gelaten hebben. Het is de vraag of dit ook zo is. Kijkend naar de koehandel in het Waddengebied rond de gaswinning, de kokkel- en mosselvisserij en de vele andere grote ingrepen, blijkt natuur nog steeds gebruikt te kunnen worden als een soort aflaat: ergens niet ingrijpen (dus niet: verbeteren) betekent vanzelf elders veren laten, met dus per saldo verdere achteruitgang.

Dit zou eindelijk moeten veranderen. Wellicht kunnen we iets leren van hoe dit gegaan is bij eerdere belangrijke milieukwesties. Toen Pieter Winsemius minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne werd, bedacht hij de zogenaamde 'beleidsyclus'. Een milieuprobleem moest eerst onderkend worden, gedefinieerd en geformuleerd in te nemen maatregelen, alvorens het onder controle gebracht kon worden. De boodschap moest bovendien goed aan de man/vrouw worden gebracht. De publicatie *Zorgen voor morgen* van het RVM was wat dit betreft voorbeeldig. Hierin werden op goed toegankelijke manier de inmiddels bekende 'ver'-thema's (vermesting, verzuring, verdroging) beschreven. Ondanks deze goede voorbereiding hing de omkering (en verbetering) in het milieubeleid toch gewoon af van de bijna toevallige steun van de toenmalige minister-president. Als hij op dat zelfde moment een ander stemgedrag had gevolgd, was het milieubeleid nog steeds in een achterstandssituatie gebleven (P. DE JONGH, *Our Common Future*, 1998).

Waar staan we met de huidige natuurkwaliteit in zo'n beleidsyclus? Afgaande op de stortvloed van vragen die de afgelopen jaren over ons is uitgestort (tot en met detailvragen als: wat zijn de vogelkundige waarden van dat geplande industrieterrein) zitten we ergens op de helling omhoog. Maar wat zijn onze 'Zorgen voor morgen'? Als we de nieuwe atlasgegevens vertonen, die een vergelijking mogelijk maken met een kwart eeuw geleden, horen we vaak verbaasde uitroepen. Zelfs van goed ingevoerde vogelaars die beide atlasperiodes hebben meegemaakt. Men is ontsteld over de getoonde verschuivingen. Anders dan in de vaak weinig grijpbare kwalitatieve korte-termijnbeschrijvingen, zoals gepresenteerd in vele overheidsnota's over de natuur, wordt met deze atlas immers de landdekkende ontwikkeling getoond van de Nederlandse broedvogels gedurende maar liefst een kwart eeuw. Tegelijkertijd legt deze atlas de basis voor nog meer gedetailleerde toekomstige vergelijkingen van alle soorten, tot en met de Huismus onder onze dakrand.

Naar de volgende atlas

Dankzij honderden vogelwerkgroepen en duizenden individuele tellers is het mogelijk gebleken om het atlasproject succesvol af te sluiten. Dat is een hele prestatie van de betreffende vogelaars, want velen zijn ook al betrokken bij andere vogeltellingen die veelal het hele land bestrijken, het hele jaar rond plaatsvinden en jaar in, jaar uit herhaald worden. Dat vogelaars enthousiast kunnen zijn, is inmiddels bij het grote publiek bekend via televisiebeelden van vogelaars die uit hun bol gaan bij het zien van een bijzonderheid. Maar wat drijft nu de duizenden stille werkers om ieder jaar weer die Merels te tellen of al die ganzen, afgezien van het plezier van het buiten zijn en de schoonheid van cijfers *an sich*? SOVON zegt dan natuurlijk: omdat je dankzij deze tellingen kunt laten zien hoe de vogels, en dus ons leefmilieu, ervoor staan. En dat is ook zo. Maar staan er in onze boekenkast niet al vele strekkende meters waarin die boodschap in vele talen en voor vele doelen al eerder is verrat?

Het bijzondere aan deze broedvogelatlas is echter, dat het nu niet gaat om die hele kleine, sluipende veranderingen van jaar op jaar, nee, in één klap wordt het verschil met een kwart eeuw geleden duidelijk gemaakt. En dat levert bij veel soorten behoorlijk schokkende plaatjes op, bij andere soorten overigens ook opmerkelijke verschuivingen ten positieve. Dat we niet alleen twee momentopnamen kunnen laten zien, maar bij veel vogelsoorten ook de geschiedenis als het ware laten meelopen dankzij trendgrafieken, is dankzij de genoemde jaarlijkse tellingen van al die stille werkers. Dit verklaart deels de bijzondere gedrevenheid van veel vogelaars: bij te dragen aan objectieve cijfers, een totaaloverzicht, zo'n standaardwerk.

Maar nu blijkt dat het met bijna alle Rode Lijst-soorten nog steeds niet goed gaat, hoe moet dit boek dan gebruikt worden? Die meters boeken waren immers niet voldoende om onze overheid tot een fundamenteel ander natuur- en milieubeleid te bewegen. Er moet nog wat anders gebeuren. We moeten ons niet alleen bezighouden met het vastleggen van situaties en ontwikkelingen, maar ook met onderzoek naar de factoren die verantwoordelijk zijn voor winst en verlies bij vogelpopulaties. Dit proces, dat al heeft ingezet, vormt de grote uitdaging voor SOVON in de komende jaren: de vinger aan de pols (ons meetnet), maar wel met verstand (ons onderzoek).

Deze nieuwe atlas zal hopelijk onze beleidsmakers aan het denken zetten. Wanneer de verantwoordelijken op het juiste moment bij de les zijn, zal de natuur eindelijk naar behoren in beeld komen. Waar dit zal plaatsvinden in de 'beleidsyclus' blijft afwachten, hopelijk duurt het niet opnieuw een eeuw!

Frank Saris